BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING NIZOLARNI HAL ETISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Zoirova Maxarram Yaqubovna
Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrasi assistenti
E-mail: muxarram@jspi.uz
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.23074752

Annotatsiya: Maqolada bo‘lajak tarbiyachilarning nizolarni hal etish kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Mazkur kompetensiyaning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, kommunikativ-faoliyatli, emotsional-regulyativ va refleksiv komponentlari asoslanadi. Keys-stadi, rolli o‘yin, mediativ mashqlar, muammoli vaziyat, refleksiv tahlil va mikrotreninglardan foydalanish mexanizmi taklif etiladi. Kompetensiyani shakllantirish diagnostik-motivatsion, o‘quv-amaliy va refleksiv-korreksion bosqichlarda tashkil etish imkoniyatlari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: nizolarni hal etish kompetensiyasi; bo‘lajak tarbiyachi; konfliktologik tayyorgarlik; keys-stadi; rolli o‘yin; mediatsiya; refleksiya; pedagogik texnologiya.

Аннотация: В статье анализируются педагогические возможности формирования компетенции разрешения конфликтов у будущих воспитателей. Обоснованы мотивационно-ценностный, когнитивный, коммуникативно-деятельностный, эмоционально-регулятивный и рефлексивный компоненты. Предложен механизм использования кейсов, ролевых игр, медиативных упражнений, проблемных ситуаций, рефлексивного анализа и микротренингов.

Ключевые слова: компетенция разрешения конфликтов; будущий воспитатель; конфликтологическая подготовка; кейс-стади; ролевая игра; медиация; рефлексия.

Abstract: The article analyzes pedagogical opportunities for developing conflict-resolution competence in prospective preschool teachers. Motivational-value, cognitive, communicative-activity, emotional-regulatory and reflective components are substantiated. A mechanism based on case studies, role plays, mediation exercises, problem situations, reflective analysis and micro-training is proposed.

Keywords: conflict-resolution competence; prospective preschool teacher; conflict education; case study; role play; mediation; reflection; pedagogical technology.

Kirish

Maktabgacha ta’lim tarbiyachisining kasbiy faoliyati yuqori darajadagi kommunikativ mas’uliyatni talab qiladi. U bolalar o‘rtasidagi kelishmovchiliklarni tartibga soladi, ota-onalar bilan murakkab masalalarni muhokama qiladi, pedagogik jamoada hamkorlik qiladi va turli manfaatlar kesishgan vaziyatlarda professional qaror qabul qiladi. Shu sababli nizolarni hal etish kompetensiyasi bo‘lajak tarbiyachining kasbiy tayyorgarligida muhim o‘rin tutadi.

Kompetensiya faqat konflikt haqidagi nazariy bilimlar yig‘indisi emas. Talaba nizoli vaziyatni anglash, sabablarni tahlil qilish, emotsional holatini boshqarish, boshqa tomon pozitsiyasini tinglash, yechim variantlarini ishlab chiqish va natijani refleksiv baholashga qodir bo‘lishi kerak. Demak, uni shakllantirish uchun ma’ruza bilan bir qatorda faol, vaziyatli va refleksiv pedagogik metodlar zarur.

Maqolaning maqsadi bo‘lajak tarbiyachilarning nizolarni hal etish kompetensiyasi tarkibini aniqlash hamda uni oliy ta’lim jarayonida shakllantirishga xizmat qiladigan pedagogik shart-sharoit, metod va bosqichlarni asoslashdan iborat.

Nizolarni hal etish kompetensiyasining tarkibiy tuzilishi

Nizolarni hal etish kompetensiyasini bir nechta o‘zaro bog‘liq komponentlardan tashkil topgan integrativ kasbiy sifat sifatida talqin qilish mumkin. Motivatsion-qadriyatli komponent hamkorlik, hurmat, adolat, mas’uliyat va zo‘ravonliksiz muloqot qadriyatlarini qabul qilishni anglatadi. Talaba nizoni “g‘alaba qilish” maydoni emas, tomonlar manfaatini muvofiqlashtirish zarur bo‘lgan professional vaziyat sifatida ko‘rishi muhim.

Kognitiv komponent nizo tushunchasi, turlari, sabablari, rivojlanish bosqichlari, konfliktogenlar, xulq-atvor strategiyalari va muzokara tamoyillari haqidagi bilimlarni qamrab oladi. Biroq bu bilimlar vaziyat tahliliga tatbiq etilmasa, kompetensiyaga aylanmaydi.

Kommunikativ-faoliyatli komponent faol tinglash, aniqlashtiruvchi savol berish, “men-xabar”idan foydalanish, shaxsni muammodan ajratish, manfaatlarni aniqlash, variantlar ishlab chiqish va kelishuvni aniq ifodalash ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi. Fisher, Ury va Patton muzokarada pozitsiyadan ko‘ra manfaatlarga e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi [4].

Emotsional-regulyativ komponent o‘z emotsiyasini anglash va boshqarish, keskin vaziyatda pauza qilish, impulsiv javobni cheklash hamda suhbatdoshning emotsional holatini hisobga olish bilan bog‘liq. Refleksiv komponent esa o‘z harakati, tanlangan strategiya va natijani tahlil qilish, xatodan xulosa chiqarish hamda keyingi vaziyat uchun individual rivojlanish vazifasini belgilashni nazarda tutadi.

Kompetensiyani shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari

Birinchi pedagogik shart — xavfsiz va dialogik ta’lim muhitini yaratishdir. Talaba xato qilishdan qo‘rqadigan yoki o‘z fikrini aytishi salbiy baholanadigan muhitda konfliktni konstruktiv muhokama qilishni o‘rgana olmaydi. O‘qituvchi turli pozitsiyalarni hurmat qilish, dalilga tayangan holda fikr bildirish va shaxsiy hujumga yo‘l qo‘ymaslik qoidalarini mashg‘ulotning doimiy me’yoriga aylantirishi kerak.

Ikkinchi shart — nazariy bilimni real pedagogik vaziyat bilan integratsiyalash. Konflikt turlari haqidagi ta’rifdan so‘ng talaba maktabgacha ta’limga oid konkret keysni tahlil qilishi, nizo predmetini, tomonlarning manfaatini, emotsional holatini va ehtimoliy strategiyalarni aniqlashi lozim.

Uchinchi shart — faoliyatning bosqichma-bosqich murakkablashuvi. Dastlab tayyor vaziyat tahlil qilinadi, keyin rolli o‘yinda yechim sinab ko‘riladi, so‘ng talaba pedagogik amaliyotdagi real vaziyatni mustaqil tahlil qiladi. Bunday ketma-ketlik bilimdan amaliy xulq-atvorga o‘tishni ta’minlaydi.

To‘rtinchi shart — muntazam refleksiya va teskari aloqa. Talaba faqat “to‘g‘ri javob”ni bilmasligi, balki nima sababdan muayyan strategiyani tanlaganini tushuntira olishi kerak. Tengdoshlar va o‘qituvchi fikri esa shaxsni emas, kuzatilgan xatti-harakatni baholashi lozim.

Keys-stadi va muammoli vaziyatlardan foydalanish

Keys-stadi nizolarni hal etish kompetensiyasini shakllantirishda samarali metodlardan biridir. Keys real kasbiy vaziyatga yaqin bo‘lishi, unda bir tomon mutlaq “aybdor” qilib ko‘rsatilmasligi va bir nechta asosli yechim imkoniyati mavjud bo‘lishi kerak. Bunday topshiriq talabaning vaziyatni ko‘p tomonlama ko‘rish qobiliyatini rivojlantiradi.

Masalan, ota-ona farzandiga tarbiyachi yetarlicha e’tibor bermayotganini keskin ohangda bildiradi. Talabadan darhol javob yozish emas, avval faktlar va taxminlarni ajratish, ota-onaning ehtimoliy ehtiyojini aniqlash, tarbiyachining professional mas’uliyatini belgilash va suhbatning dastlabki uch jumlasini konstruktiv shaklda tuzish so‘raladi.

Keysni tahlil qilish algoritmi quyidagicha bo‘lishi mumkin: vaziyat faktlari; nizo ishtirokchilari; predmet; tomonlar pozitsiyasi; yashirin manfaat va ehtiyojlar; konfliktogenlar; mumkin bo‘lgan strategiyalar; eng maqbul harakatlar ketma-ketligi; kutiladigan natija va xavflar. Bu algoritm talabaning hissiy hukmdan tizimli pedagogik tahlilga o‘tishiga yordam beradi.

Rolli o‘yin va mediativ mashqlar

Rolli o‘yin talabaga konflikt haqidagi bilimni real vaqt rejimida xulq-atvorga aylantirish imkonini beradi. Mashg‘ulotda “tarbiyachi — ota-ona”, “yosh mutaxassis — tajribali tarbiyachi”, “ikki hamkasb” yoki “amaliyotchi talaba — rahbar” rollari berilishi mumkin. Ishtirokchilar vaziyatni ijro etgach, kuzatuvchilar faol tinglash, savol berish, emotsiyani boshqarish va yechim taklif qilish mezonlari asosida fikr bildiradi.

Mediativ mashqlarda uchinchi neytral tomonning vazifasi alohida o‘rganiladi. Mediator kim haq ekanini belgilamaydi; u tomonlarning fikrini navbat bilan eshitish, muammoni aniqlashtirish, manfaatlarni ochish va o‘zaro maqbul variantlarni ishlab chiqishga ko‘maklashadi. Bu tajriba bo‘lajak tarbiyachiga bolalar o‘rtasidagi kelishmovchiliklarda ham tayyor hukm berish o‘rniga ularni dialogga olib kirishni o‘rgatadi.

Rolli o‘yin yakunida “Qaysi jumla vaziyatni yumshatdi?”, “Qaysi jumla qarshilikni kuchaytirdi?”, “Suhbatdoshning qaysi ehtiyoji e’tibordan chetda qoldi?” kabi savollar asosida tahlil o‘tkazilishi lozim. Shunda mashq teatr ko‘rinishida qolib ketmay, refleksiv o‘quv faoliyatiga aylanadi.

Refleksiv va kommunikativ mikrotreninglar

Qisqa mikrotreninglar alohida ko‘nikmalarni takroriy mashq qilish imkonini beradi. “Faol tinglash” mashqida bir talaba ikki daqiqa davomida muammoli vaziyatini aytadi, ikkinchisi maslahat bermasdan tinglaydi, so‘ng eshitgan mazmunini qayta ifodalaydi. Bu mashq suhbatdoshni tushunish bilan darhol yechim berish o‘rtasidagi farqni ko‘rsatadi.

“Men-xabar” mashqida ayblovchi jumlalar fakt–his–ehtiyoj–taklif tuzilishida qayta yoziladi. Masalan, “Siz doim kechikasiz” o‘rniga “Guruh vazifasi belgilangan vaqtda boshlanmaganda men xavotirlanaman, chunki vaqtimiz cheklangan; kelgusida boshlanish vaqtini oldindan tasdiqlab olsak” kabi ifoda tuziladi.

Refleksiv kundalikda talaba haftada uchragan bir murakkab muloqot vaziyatini qisqa tahlil qiladi. Bunda shaxslar haqidagi maxfiy ma’lumotlar emas, vaziyatning pedagogik mohiyati qayd etiladi. Ushbu amaliyot o‘z xulq-atvorini muntazam kuzatish va o‘sish nuqtalarini belgilashga xizmat qiladi.

Shakllantirish bosqichlari va baholash

Kompetensiyani shakllantirishni uch bosqichda tashkil etish mumkin. Diagnostik-motivatsion bosqichda talabaning nizoga munosabati, nazariy tasavvurlari, odatiy xulq-atvor strategiyasi va o‘zini baholashi aniqlanadi. Maqsad talabaning boshlang‘ich holatini “yorliq”lash emas, individual rivojlanish vazifasini belgilashdir.

O‘quv-amaliy bosqichda nazariy tushunchalar keyslar, rolli o‘yinlar, muzokara mashqlari, kichik guruhli muammoli topshiriqlar va pedagogik amaliyot kuzatuvlari bilan bog‘lanadi. Har bir faoliyatda kuzatiladigan dalil bo‘lishi kerak: masalan, talaba nizo predmetini aniq ajratdimi, manfaatlarni topdimi, faol tinglash usulidan foydalandimi, bir nechta yechim taklif qildimi.

Refleksiv-korreksion bosqichda dastlabki va keyingi faoliyat natijalari taqqoslanadi. Talaba o‘zining kuchli va rivojlantirilishi zarur jihatlarini asoslaydi, o‘qituvchi esa keyingi individual vazifani belgilaydi. Portfolio ichida keys tahlillari, rolli o‘yin kuzatuv varaqalari, refleksiv yozuvlar va pedagogik amaliyotdan anonimlashtirilgan vaziyat tahlillari saqlanishi mumkin.

Baholashda besh mezon tavsiya etiladi: nizoni tushunish va tahlil qilish; kommunikativ vositalardan foydalanish; emotsional o‘zini boshqarish; konstruktiv yechim ishlab chiqish; refleksiya.

Har bir mezon uchun “mustaqil va asosli bajaradi”, “qisman yordam bilan bajaradi”, “barqaror namoyon etmaydi” kabi kuzatiladigan tavsiflar ishlab chiqilishi mumkin.

Amaliy mashg‘ulot namunasi

Mashg‘ulot mavzusi “Ota-ona bilan murakkab suhbatni konstruktiv tashkil etish” deb belgilanadi. Dastlab talabalar qisqa keys bilan tanishadi: ota-ona bolaning guruhdagi ishtirokidan norozi va tarbiyachiga keskin e’tiroz bildiradi. Birinchi bosqichda talabalar individual ravishda fakt, taxmin va emotsional baholarni uch ustunga ajratadi.

Ikkinchi bosqichda kichik guruhlar ota-onaning va tarbiyachining ehtimoliy manfaatlarini yozadi. Uchinchi bosqichda ikki talaba rolli suhbat o‘tkazadi, uchinchi talaba kuzatuvchi bo‘ladi. Kuzatuvchi faol tinglash, aniqlashtiruvchi savol, ayblovsiz ifoda va yechimni birgalikda izlash belgilarini qayd etadi.

To‘rtinchi bosqichda rollar almashtiriladi. Bu talabaning faqat o‘ziga qulay pozitsiyada emas, qarama-qarshi tomon nuqtayi nazaridan ham vaziyatni his qilishiga imkon beradi. Yakunda har bir talaba “Men avval qanday javob berardim, hozir nimani o‘zgartirdim va nima uchun?” savoliga yozma javob beradi. Ana shu refleksiya kompetensiyadagi o‘zgarishni ko‘rsatadigan muhim dalil hisoblanadi.

Muhokama

Nizolarni hal etish kompetensiyasini shakllantirishda faqat nazariy ma’lumot berish yetarli emas. Konflikt real vaziyatda emotsiya, vaqt bosimi va munosabatlar bilan birga kechadi. Shu sababli o‘quv jarayonida vaziyatli mashqlar va refleksiya orqali nazariya bilan xulq-atvor o‘rtasidagi ko‘prik yaratilishi zarur.

Johnson va Johnson konfliktni konstruktiv boshqarish va mediatsiya ko‘nikmalarini ta’lim jarayonida maxsus o‘rgatish mumkinligini ko‘rsatadi [3]. Fisher, Ury va Patton manfaatlarga asoslangan muzokara tamoyillarini ishlab chiqqan [4]. Rahimning yondashuvi esa turli vaziyatlarda konfliktni boshqarish usullarini farqlashga yordam beradi [2]. Ushbu g‘oyalarni maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun kasbiy vaziyatlarga moslashtirish muhim.

Taklif etilgan modelning markazida “anglash — tahlil — muloqot — yechim — refleksiya” sikli turadi. Ushbu qismlardan biri tushib qolsa, kompetensiya to‘liq shakllanmaydi. Masalan, nazariy tahlil kuchli bo‘lsa-yu, emotsional o‘zini boshqarish mashq qilinmasa, talaba real vaziyatda bilimidan foydalana olmasligi mumkin.

Xulosa

Bo‘lajak tarbiyachilarning nizolarni hal etish kompetensiyasi motivatsion-qadriyatli, kognitiv, kommunikativ-faoliyatli, emotsional-regulyativ va refleksiv komponentlardan tashkil topgan integrativ kasbiy sifat sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Uni shakllantirish uchun xavfsiz dialogik muhit, nazariya va real pedagogik vaziyatlarning integratsiyasi, faoliyatning bosqichma-bosqich murakkablashuvi, muntazam teskari aloqa va refleksiya zarur. Keys-stadi, rolli o‘yin, mediativ mashq, mikrotrening va refleksiv kundalik bu vazifalarni amaliy bajarishga xizmat qiladi.

Kompetensiyani baholashda faqat nazariy test natijasi emas, talabaning konkret vaziyatni tahlil qilishi, kommunikativ vositalardan foydalanishi, emotsional holatini boshqarishi, konstruktiv yechim ishlab chiqishi va o‘z faoliyatini refleksiv baholashi hisobga olinishi kerak. Bunday yondashuv bo‘lajak tarbiyachini real kasbiy muloqotga tayyorlash imkonini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Deutsch M., Coleman P.T., Marcus E.C. (eds.). The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice. 2nd ed. San Francisco: Jossey-Bass, 2006.

2. Rahim M.A. Toward a Theory of Managing Organizational Conflict // International Journal of Conflict Management. 2002. Vol. 13(3). P. 206–235.
3. Johnson D.W., Johnson R.T. Conflict Resolution and Peer Mediation Programs in Elementary and Secondary Schools // Review of Educational Research. 1996. Vol. 66(4). P. 459–506.
4. Fisher R., Ury W., Patton B. Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In. 3rd ed. New York: Penguin Books, 2011.
5. Thomas K.W., Kilmann R.H. Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument. Mountain View, CA: CPP, 1974.
6. Wall J.A., Callister R.R. Conflict and Its Management // Journal of Management. 1995. Vol. 21(3). P. 515–558.
7. De Dreu C.K.W., Gelfand M.J. (eds.). The Psychology of Conflict and Conflict Management in Organizations. New York: Lawrence Erlbaum Associates, 2008.
8. Rahim M.A., Magner N.R. Confirmatory Factor Analysis of the Styles of Handling Interpersonal Conflict // Journal of Applied Psychology. 1995. Vol. 80(1). P. 122–132.